

de mos

Jaargang 26
September 2010

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

7

NIDI

inhoud

- 1 Nieuw onderzoek onder Joden in Nederland
- 5 Russische mannen drinken veel en sterven vroeg
- 6 Formele kinderopvang gestegen
- 7 In veel westerse landen stijgen de vruchtbaarheidscijfers weer
- 8 Immigratie gedaald, emigratie toegenomen, migratiesaldo blijft hoog

Tekening: Arend van Dam

Nieuw onderzoek onder Joden in Nederland

Continuïteit en verandering

HANNA VAN SOLINGE
EN CARLO VAN PRAAG

In 1999 werd een groot onderzoek uitgevoerd onder Joden in Nederland. Voor het eerst kon er op basis van een mondelinge enquête, waaraan meer dan 1.000 respondenten meewerkten, een min of meer representatief beeld worden gegeven van de Joden in Nederland en hun binding met het Jodendom. Een nieuw onderzoek uit 2009 bouwt daar op voort. De oorspronkelijke steekproef werd aangevuld met leden van de volgende generatie. De overdracht van de Joodse binding van ouders op kinderen en de Joodse binding van jongeren vormen dan ook belangrijke onderwerpen in dit onderzoek.

In 1999 werd in opdracht van Joods Maatschappelijk Werk (JMW) een survey gehouden onder de Joden in Nederland. De steekproeftrekking stelde de onderzoekers voor bijzondere problemen aangezien er geen bevolkingsregister van de Nederlandse Joden bestaat waaruit een dergelijke steekproef kan worden getrokken. De Joden staan in meerderheid niet meer ingeschreven bij een joods kerkgenootschap en zij laten zich ook op andere gronden nauwelijks van de overige Nederlandse bevolking onderscheiden. Desondanks kwam er een steekproef tot stand die vermoedelijk een redelijke tot goede afspiegeling vormt van de groep personen van Joodse afkomst in Nederland, waarbij inbegrepen de personen met alleen een Joodse vader die volgens de joodse religieuze wet geen Joden zijn. Er volgde een mondelinge enquête waaraan ruim 1.000 respondenten deelnamen. Deze enquête richtte zich op de binding die de respondenten hadden met het Jodendom in het algemeen en met een aantal facetten daarvan in het bijzonder, te weten religie en tradities, de Joodse cultuur in het algemeen, de Joodse gemeenschap en de staat Israël. Ook de beleving door de respondenten van het antisemitisme en de Tweede Wereldoorlog, als bronnen van Joodse identiteit, kwamen daarbij aan de orde (zie ook Demos 2001/9).

In 2009 werd door het NIDI, opnieuw in opdracht van JMW, aan dit onderzoek een vervolg gegeven. De zeer bewerkelijke en kostbare steekproeftrekking van 1999 kwam niet voor herhaling in aanmerking. In plaats daarvan is gekozen voor een in hoofdzaak longitudinale opzet, waarbij de respondenten uit 1999 die daar-

DE ZES BINDINGSTERREINEN

- Deelname aan de religie en de daarbij horende feesten en gebruiken;
- Joods-culturele belangstelling;
- Binding aan de Joodse gemeenschap;
- Verbondenheid met Israël;
- Binding via gevoeligheid voor antisemitisme;
- Binding via beleving van de Tweede Wereldoorlog.

De deelnemers kregen op grond van de antwoorden die zij gaven een score toegekend tussen 0 en 10 op de verschillende bindingsterreinen. De scores zijn te interpreteren als rapportcijfers, waarbij een hoger cijfer een sterkere binding aangeeft.

voor toestemming hadden gegeven, en voorzover nog in leven en traceerbaar, opnieuw werden benaderd aan de hand van ongeveer dezelfde vragenlijst als in 1999. De oorspronkelijke steekproef werd aangevuld met leden van de volgende generatie. De overdracht van de Joodse binding van ouders op kinderen en de Joodse binding van jongeren vormen dan ook belangrijke onderwerpen van dit onderzoek. Daarnaast komt het gebruik van een aantal Joodse voorzieningen aan de orde. Ten slotte werd een nieuwe schatting gemaakt van het aantal Joden in Nederland.

Aan het onderzoek in 2009 (OJIN 2009) werd deelgenomen door 665 personen, waaronder 153 ouder-kindparen. In tegenstelling tot het mondelinge interview in 1999 werd nu een schriftelijke enquête gehouden. In het OJIN 2009 ging het vooral om ontwikkelingen die sinds 1999 in Joods Nederland zijn vast te stellen.

Bij het bestuderen van deze ontwikkelingen is uitgegaan van drie vergelijkingsrichtingen:

- Welke ontwikkeling in Joodse binding hebben de respondenten van 1999 doorgemaakt?
- Zijn er verschillen vast te stellen tussen ouders en jongeren?
- Zijn er verschillen tussen de ouders en hun kinderen?

Sociaal-demografisch profiel 2009

De steekproef van het OJIN 2009 kende, ondanks de toevoeging van nieuwe respondenten en kinderen, een oudere leeftijdsstructuur dan die van het OJIN 1999. Net als in 1999 is in 2009 een brede definitie van het begrip 'Jood' gehanteerd. Volgens de joodse godsdienstige (halachische) wet gelden alleen personen met een Joodse moeder en zij die tot het Jodendom zijn toegetreden als Joden. In ons onderzoek werden echter ook personen met alleen een Joodse vader meegenomen. Net als in het OJIN 1999 had een ruime meerderheid van de deelnemers twee Joodse ouders: daarnaast had 17 procent alleen een Joodse moeder en 24 procent alleen een Joodse vader. Tot slot bleek een klein deel van de deelnemers alleen een Joodse grootvader te hebben. Ongeveer 1 op de 100 respon-

denten had geen Joodse ouders, maar was toegetreden tot het Jodendom. Net als in 1999 zijn de respondenten sterk geconcentreerd in de Amsterdamse agglomeratie, waar bijna de helft van de Nederlandse Joden is gevestigd. Opleidings- en beroepsniveau zijn in vergelijking met de totale Nederlandse bevolking opvallend hoog. De politieke sympathie van de Joden gaat vanouds vooral uit naar twee partijen: de VVD en de PvdA. Bij de peiling in 2009 – toen overigens geen sprake was van daadwerkelijke verkiezingen – zijn deze partijen echter duidelijk minder populair dan in 1999, terwijl D66 zich tussen deze grote twee heeft genesteld. Er bestaat zeer weinig affiniteit met het CDA. In samenhang met hun hoge opleidingsniveau vereenzelvigen de Nederlandse Joden zich relatief sterk met postmaterialistische waarden als zelfontplooiing, democratisering en de bescherming van het milieu.

Op het punt van de relatie- en gezinsvorming kenmerken de Nederlandse Joden zich als uitgesproken modern. Er zijn veel scheidingen, vooral in gemengde relaties, het kindertal is laag en het aandeel van de kinderlozen is hoog. Deze kenmerken worden slechts zeer gedeeltelijk verklaard door het hoge opleidingsniveau.

De Nederlandse Joden scoren, evenals trouwens in het onderzoek van 1999, in vergelijking met de totale Nederlandse bevolking hoog op een schaal voor eenzaamheid. Evenals bij de totale bevolking is er in dit opzicht een relatie met leeftijd: hoe ouder, hoe eenzamer mensen zich voelen. Het lijkt er evenwel op dat de groep die tussen 1925 en 1945 is geboren, zich als extra eenzaam doet kennen. Deze groep 'oorlogskinderen' scoort door de jaren heen nog wat hoger dan de nog oudere groep van vóór 1925. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat zij de oorlog in hun jeugd hebben meegemaakt en er daardoor nog meer dan de overigen door zijn getraumatiseerd.

Nieuwe schatting van het aantal Joden in Nederland

In 1999 werd de omvang van Joodse bevolking in Nederland (inclusief buitenlandse Joden) ge-

Foto: Joods Historisch Museum

schat tussen de 41.000 en 45.000 personen, met 43.000 als meest waarschijnlijk geachte aantal. Van hen waren 70 procent halachische Joden en 30 procent 'vaderjoden'. Na het beschikbaar komen van nieuwe aanvullende bronnen was er reden om aan te nemen dat het aantal Joden in het onderzoek van 1999 mogelijk was onderschat. Bovendien was de immigratie uit Israël in de jaren na 2000 groter dan in het vorige onderzoek werd verwacht. Om deze reden is een nieuwe schatting gemaakt. De nieuwe schatting van het aantal Joden in Nederland in 2010 komt uit op bijna 53.000 personen (zie de tabel), waaronder ongeveer 16.000 met alleen een Joodse vader. Het aantal Joden kent een licht stijgende lijn. In de periode tot 2020 zal de populatie naar verwachting met ca. 1.500 zielen toenemen. Achter deze groei gaan echter wijzigingen in de samenstelling van de groep schuil. De toegenomen immigratie van Israëliërs het afgelopen decennium leidt ertoe dat de Joodse bevolking in Nederland in toenemende mate bestaat uit Joden met een niet-Nederlandse achtergrond. De omvang van deze groep wordt geschat op rond de 10.000.

Joodse binding

Joodse binding kan zich op meer terreinen uiten. In dit onderzoek werden zes bindingsterreinen onderscheiden (zie kader). Per bindingsterrein werd een aantal deelvragen gesteld. Als overkoepelende indicatoren fungeerden verder de zelfdefinitie van de respondenten (beschouwen zij zich als Jood en voelen zij zich ook Jood), alsmede het rapportcijfer dat respondenten zichzelf toekennen voor hun Joodse betrokkenheid. Niet alle bindingen vertegenwoordigen een positief sentiment ten opzichte van het Jodendom of de mede-Joden. Een binding kan ook berusten op aan de Joodse identiteit verbonden negatieve ervaringen, bijvoorbeeld in verband met de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog of met het antisemitisme in het algemeen.

Bij analyse van de scores blijkt dat de hoogte daarvan vooral afhangt van de afkomst van de respondent. Een volledig Joodse afkomst (twee Joodse ouders) levert een sterkere binding op dan een gedeeltelijk Joodse afkomst en bij een gedeeltelijk Joodse afkomst blijken de 'moederjoden' sterker aan het Jodendom gebonden dan de 'vaderjoden'. De respondenten met slechts een Joodse grootvader scoorden het laagst.

Naast de eigen Joodse afkomst van de respondent blijkt de afkomst van een eventuele partner van grote invloed op de binding aan het Jodendom. Dit komt duidelijk naar voren in het door de respondenten aan zichzelf toegekende rapportcijfer voor de eigen Joodse betrokkenheid. Zo kennen respondenten met twee Joodse ouders en bovendien een Joodse partner zichzelf een rapportcijfer toe van bijna 8 (zie figuur 1). Hun partner krijgt van hen hetzelfde cijfer. Bij eveneens volledig Joodse respondenten met een niet-Joodse partner daalt het rapportcijfer dat men zichzelf geeft naar 6, voor de partner ligt dit op ruim 4. Overige kenmerken van de respondent, zoals geslacht en opleiding, vertoonden nauwelijks samenhang met de binding aan het Jodendom.

Het aantal Joden in Nederland in 2000, 2010 en 2020

	2000	2010	2020
Halachische Joden	36.000	37.000	38.000
Personen met alleen een Joodse vader	15.000	16.000	16.000
Totaal	51.000	53.000	54.000

Ontwikkelingen in binding, drie vergelijkingen

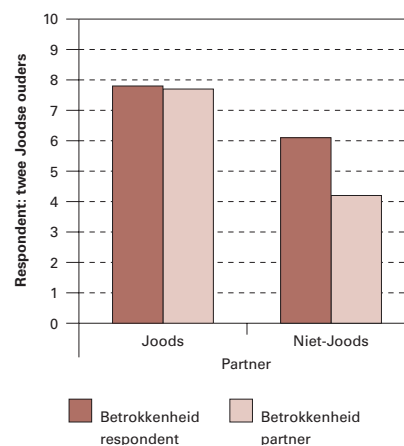
Verandering in binding bij individuen

In het algemeen blijkt de Joodse binding zeer stabiel. De respondenten die zowel in 1999 als in 2009 deelnamen vertoonden een grote mate van standvastigheid. De gemiddelde scores op de verschillende bindingsterreinen ontlepen elkaar niet veel. Wel traden duidelijke fluctuaties op in de verbondenheid met Israël. De gevoeligheid voor antisemitisme nam duidelijk toe tussen beide jaren. Het gaat daarbij niet zozeer om persoonlijk ondervonden antisemitisme, als wel om de perceptie daarvan in de samenleving. Dat zou kunnen samenhangen met het tijdstip van de enquête. Die werd voor een deel afgenomen tijdens de Israëlische militaire actie in de Gazastrook, hetgeen in Nederland aanleiding gaf tot een aantal antisemitische incidenten die in de media veel aandacht kregen. De gemiddelde score op de schaal voor verbondenheid van de respondenten met Israël nam tussen 1999 en 2009 in lichte mate toe, maar dit is het netto resultaat van verschillende bewegingen. Bij ruim een derde van de onderzoeksgroep nam de solidariteit met Israël duidelijk toe, terwijl zij bij ruim een vijfde duidelijk daalde. Over het geheel genomen zijn de respondenten op dit punt in 2009 meer gepolariseerd dan in 1999.

Een vergelijking van leeftijdsgroepen

Gemiddeld is de Joodse binding bij degenen die zijn geboren in de periode 1945-1959 het sterkst. Op drie bindingsterreinen, te weten Israël, de Tweede Wereldoorlog en de Joodse zelfdefinitie (beschouwt men zichzelf als Jood), is de binding van de jongste groep, geboren na

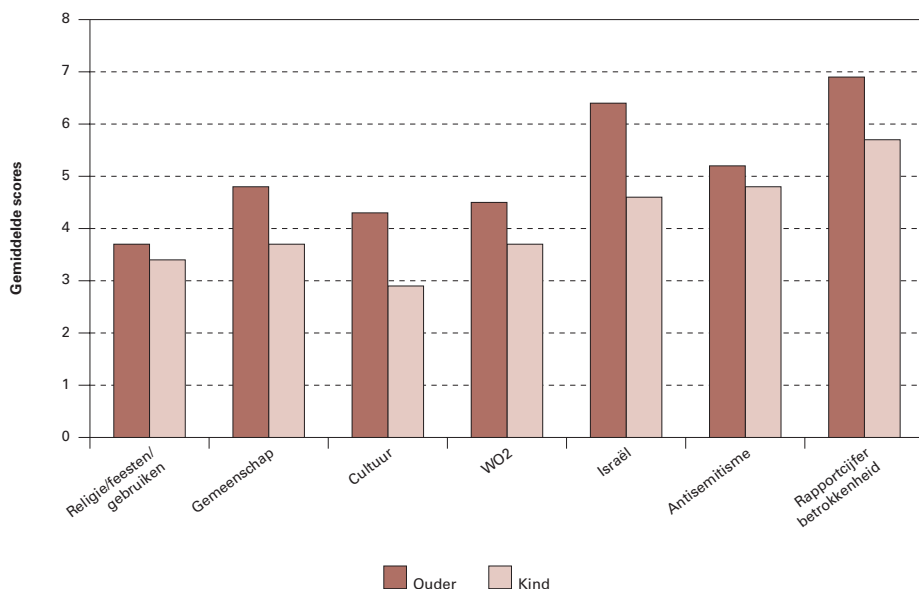
Figuur 1. Gemiddeld rapportcijfer voor de eigen betrokkenheid bij het Jodendom en de betrokkenheid van de partner. Voor personen met een Joodse partner en personen met een niet-Joodse partner

Tekening: Arend van Dam

Figuur 2. Gemiddelde scores op de verschillende bindingsterreinen voor ouder- en kindgeneratie

Figuur 3. Partnerkeuze in 4 generaties

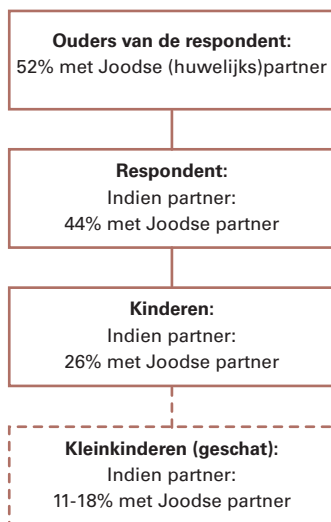

Foto: Joods Historisch Museum, Amsterdam

1974, duidelijk minder dan van de overigen. Op de overige bindingsterreinen is het beeld niet eenduidig. Dat de binding via de Tweede Wereldoorlog en Israël bij de jongeren minder sterk is, was te verwachten. De oorlog en de stichting van de staat Israël vormen voor deze groep geen persoonlijke ervaring.

Ouders en kinderen: de overdracht van Joodse binding

De binding van de ouders aan het Jodendom heeft een zekere voorspellende waarde voor de Joodse binding van hun kinderen. Dat geldt vooral voor het bindingsterrein religie/feesten/gebruiken en voor de binding aan de Joodse gemeenschap. De kinderen zijn overwegend wel zwakker gebonden dan hun ouders. Dat geldt voor alle bindingsterreinen (zie figuur 2), maar vooral voor de verbondenheid met Israël.

De figuur laat zien dat de binding met het Jodendom in al zijn, in dit onderzoek betrokken, aspecten in de kindgeneratie is afgenomen. Kinderen zijn in vergelijking met hun ouders minder geneigd om joodse religieuze gebruiken over te nemen, zij zijn minder vaak aangesloten bij een joodse kerkgenootschap, zij hebben minder vaak een Joodse partner, hun vriendenkring is minder Joods, zij weten zich minder verbonden met Israël en de Tweede Wereldoorlog appelleert minder aan hun Joodse identiteit. Dat geldt niet voor elk kind ten opzichte van zijn ouders, maar wel voor verreweg de meesten. Op de vraag of zij zichzelf als Jood beschouwen, geeft nog slechts 47 procent een bevestigend antwoord. Een aanzienlijke groep (39 procent) kent zichzelf hooguit 'een Joodse achtergrond' toe en nog eens negen procent beschouwt zichzelf alleen in bepaalde situaties als Jood. De overige vijf procent beschouwt zichzelf niet als Joods. In de ouderlijke generatie beschouwt nog bijna twee derde zichzelf onomwonden als Joods.

Factoren aan de kant van de ouders die bijdragen tot een relatief sterke Joodse binding bij de kinderen zijn:

- Een sterke Joodse binding bij de ouders zelf;
- Beide ouders zijn Joods;
- De karakterisering van de opvoeding door de ouders als uitgesproken Joods.

De afnemende binding met het Jodendom over de generaties blijkt ook uit een ander, objectief kenmerk, namelijk de partnerkeuze. In de hele steekproef (dus niet alleen bij de 153 ouder-kindparen) komt 52 procent van de respondenten uit een volledig Joods gezin (beide ouders zijn Joods). De respondenten zelf hebben nog voor 44 procent een Joodse partner (voorzover zij een partner hebben). Bij de kinderen van de respondenten daalt dat aandeel tot 26 procent. Extrapolatie van deze gegevens naar nog een volgende generatie, dus naar de kleinkinderen van de respondenten, heeft als resultaat dat nog slechts 11 tot 18 procent (van degenen met een partner) een Joodse partner zal hebben (zie figuur 3). Onder de respondenten die zelf van volledig Joodse afkomst zijn, liggen deze cijfers aanmerkelijk hoger, maar voor de respondenten uit een gemengd huwelijk juist veel lager. Het netto resultaat van de partnerkeuze in verschillende generaties is echter dat de kans op een gemengde relatie in elke volgende generatie toeneemt.

Slot

De resultaten van het onderzoek zijn niet volstrekt eenduidig. Aan de ene kant lijkt sprake te zijn van continuïteit, in die zin dat verschillende vormen van binding aan het Jodendom zich aardig handhaven. Aan de andere kant vertonen kinderen een duidelijk zwakkere binding aan het Jodendom dan hun ouders en is er een toenemende frequentie van gemengde huwelijken en relaties. Dit verschijnsel zal in de toekomst hoogstwaarschijnlijk op zijn beurt een verdere Joodse identificatie weer doen afnemen. Dit wil niet zeggen dat een revival van het Jodendom in Nederland bij voorbaat is uitgesloten. Daarbij zouden de gestaag in aantal toenemende immigranten uit Israël een rol kunnen spelen. Zij hebben er in elk geval reeds voor gezorgd dat het aantal Joden in

Nederland stijgt. De Israëliëse immigranten zijn echter nauwelijks in het onderzoek vertegenwoordigd. Over hun betrokkenheid bij de Nederlands-Joodse gemeenschap is weinig bekend. Deze lacune hangt samen met de wijze waarop in het oorspronkelijke onderzoek van 1999 de steekproef werd getrokken.

LITERATUUR:

- Solinge, Hanna van, en Marlene de Vries (2001), *De Joden in Nederland anno 2000: demografisch profiel en binding aan het Jodendom*. Amsterdam: Aksant.

Dr. ir. H. van Solinge en **drs. C.S. van Praag**,

NIDI. E-mail: solinge@nidi.nl

Het rapport is in de boekhandel verkrijgbaar:

Hanna van Solinge en Carlo van Praag (2010), *De Joden in Nederland anno 2009. Continuïteit en verandering*. Diemen: Uitgeverij AMB. (ISBN 97890 79700 26 4, 196 pp., € 23,50).

Russische mannen drinken veel en sterven vroeg

Levensverwachting is in Rusland nog steeds laag

DAVID A. LEON,
VLADIMIR M. SHKOLNIKOV
EN MARTIN MCKEE

In geen ander land schommelt de levensverwachting zo sterk als in Rusland. Bovendien is deze laag, vooral bij de mannen. Overmatig alcoholgebruik speelt hierbij een voorname rol. Schattingen wijzen uit dat circa een derde van alle overlijdensgevallen onder mannen in de arbeidsgeschikte levensfase alcoholgerelateerd is. Dat komt jaarlijks overeen met circa 170.000 sterfgevallen. Om dat aantal omlaag te krijgen moet het onderwerp hoog op de politieke agenda komen en zijn drastische maatregelen nodig.

In 2007 bedroeg de levensverwachting in Rusland 61 jaar voor mannen en 74 jaar voor vrouwen. Vooral voor mannen is dat erg laag: het vergelijkbare cijfer voor Nederlandse mannen bijvoorbeeld is 78, en zelfs een man uit Bangladesh, één van de armste landen ter wereld, leeft langer dan een Rus. De afgelopen 25 jaar liet de levensverwachting in Rusland enkele opvallende schommelingen zien (zie de figuur). Ten tijde van het uiteenvallen van de Sovjet Unie – begin jaren 1990 – waren de cijfers erg laag, vervolgens weer wat hoger maar rond 2003 was er opnieuw een dieptepunt.

De figuur laat zien dat er een sterke correlatie is (met een coëfficiënt van 0,94) tussen de schommelingen in de levensverwachting en de alcoholgerelateerde sterfte. Eind jaren 1980 initieerde Gorbatsjov een succesvolle anti-alcoholcampagne: er stierven aanzienlijk minder Russen aan alcoholvergiftiging en de levensverwachting steeg.

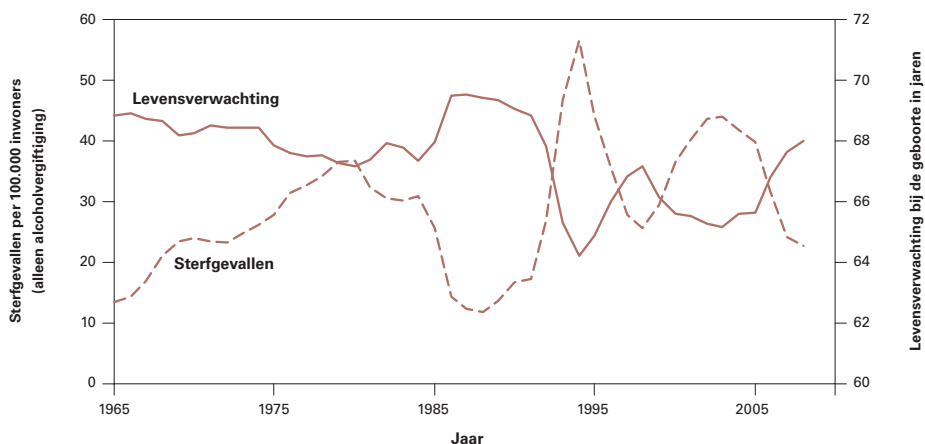
Vooral mannen in de arbeidsgeschikte levensfase slachtoffer

In tegenstelling daarmee vallen de jaren waarin de levensverwachting erg laag was (1990-1994 en 1999-2003) samen met perioden van hoge aantallen mannen die ten gevolge van overdadig alcoholgebruik overleden. We schatten dat acute alcoholvergiftiging verantwoordelijk is voor drie tot vier procent van de sterfgevallen. De invloed van alcohol op de totale levensverwachting is echter aanzienlijk groter dan dit percentage suggereert. Dat blijkt uit analyses waarbij doodsoorzaken die nauw verband houden met alcoholconsumptie (zoals levercirrose, ongevallen en geweld) worden meegenomen. Dan valt op dat vooral mannen in

Foto: Stockxchng/proxop

Gemiddelde levensverwachting bij de geboorte en aantal op alcoholvergiftiging terug te voeren sterfgevallen (gestandaardiseerd naar leeftijd) voor mannen en vrouwen in Rusland, 1965-2007 (eigen berekeningen)

HALF MILJOEN OUDERS ONTVANGT TOESLAG KINDEROPVANG

Steeds meer ouders ontvingen de afgelopen jaren kinderopvangtoeslag. In 2009 ruim een half miljoen, 11 procent meer dan een jaar eerder. Het aantal kinderen in de formele opvang waarvoor de toeslag werd ontvangen, nam toe met 12 procent. Voor vrijwel alle kinderen in de formele opvang werd kinderopvangtoeslag ontvangen. Ruim 500.000 ouders ontvingen die toeslag. De Belastingdienst keerde 2,9 miljard euro uit, ruim 5.600 euro per aanvrager. Hiermee werd 77 procent van de opvangkosten gecompenseerd. Ouders betaalden zelf gemiddeld 22 procent van de kosten. In 2008 was dat 18 procent. (CBS)

Foto: Wikimedia

de arbeidsgeschikte levensfase slachtoffer worden. Bij de sterfte onder kinderen, de schoolgaande jeugd en onder ouderen worden zulke schommelingen immers nauwelijks aangetroffen. Alcoholconsumptie en de invloed daarvan op de volksgezondheid zijn moeilijk te onderzoeken. Veel klassieke studies zijn gebaseerd op subjectieve meetmethoden, waarbij mensen hun alcoholgebruik zelf mogen schatten en beoordelen. Het is bekend dat dit tot onderschatting leidt. Om belastings-technische redenen is de totale omzet aan alcoholhoudende dranken meestal goed bekend. Het uit surveys af te leiden drankgebruik vormt daar doorgaans maar een fractie van. Bovendien zijn zware drinkers in veel studies ondervertegenwoordigd, vooral wanneer zij zich ook moeten onderwerpen aan klinisch onderzoek.

Izhevsk-studie

De zogenaamde Izhevsk-studie, tussen 2003 en 2005 in Izhevsk – een ‘gemiddelde Russische stad’ gelegen in de westelijke Oeral – gehouden,

Foto: Stockxchng/smrcon

sloeg echter een nieuwe weg in: in plaats van mannen zelf te laten schatten hoe vaak en hoeveel ze drinken, werden hun partners en andere naasten gevraagd daar uitspraken over te doen. Doelgericht werd zo gevraagd naar de frequentie van meerdaagse alcohol excessen, naar de aard van de alcoholhoudende producten en naar allerlei alcoholgerelateerde ‘terugtrekbewegingen’ uit het normale sociale leven. De uitkomsten van dit onderzoek geven aan dat 43 procent van de sterfgevallen onder mannen van 25-54 jaar direct of indirect werd veroorzaakt door overmatig alcoholgebruik. Omgerekend naar heel Rusland zou dit betekenen dat jaarlijks circa 170.000 personen behorend tot de potentiële beroepsbevolking overlijden als gevolg van alcoholgebruik. Ook de Wereldgezondheidsorganisatie houdt er rekening mee dat in Rusland in de leeftijdsgroep 20-44 jaar circa 30 procent van de overlijdensgevallen van mannen en 20 procent van die van vrouwen alcoholgerelateerd is. Zijn mensen arm of nauwelijks opgeleid dan liggen de cijfers nog hoger. De Russische regering is zich inmiddels bewust van deze

Foto: Image14.webshots.com

cijfers: de overheid gaat er nu van uit dat drie van de vier Russen regelmatig alcohol drinkt, en dat een kleine drie miljoen mensen zware alcoholproblemen hebben. Nadere actie om deze cijfers omlaag te krijgen laat echter nog op zich wachten.

LITERATUUR:

- Leon, D.A., V.M. Shkolnikov en M. McKee (2009), Alcohol and Russian mortality: a continuing crisis. *Addiction* 104(2009)10, pp. 1630-1636.
- Leon, D.A., L. Saburova, S. Tomkins, E.M. Andreev, N. Kiryanov, M. McKee en V.M. Shkolnikov (2007), Hazardous alcohol drinking and premature mortality in Russia: a population based case-control study. *Lancet* 369(2007)9578, pp. 2001-2009.

Dit artikel verscheen in het Duits in Demografische Forschung Aus Erster Hand, 2009(6), 4, p.4, zie: <http://www.demografische-forschung.org/archiv/defo0904.pdf>.

David A. Leon, London School of Hygiene and Tropical Medicine. E-mail: david.leon@lshtm.ac.uk, **Vladimir M. Shkolnikov**, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Duitsland. E-mail: shkolnikov@demogr.mpg.de, en **Martin McKee**, London School of Hygiene and Tropical Medicine.

(Vertaling en bewerking: Gijs Beets)

In veel westerse landen stijgen de vruchtbaarheidscijfers weer

Een meer duurzame trendomkering lijkt mogelijk

JOSHUA R. GOLDSTEIN,
TOMÁŠ SOBOTKA
EN AIVA JASILIONIENE

De tijden van extreem lage vruchtbaarheidscijfers lijken voorbij. De (demografische) verwachtingen voor de toekomst zien er daarmee minder somber uit dan we tot voor kort dachten. Voornaamste reden daarvan is dat ouders de geboorte van hun kinderen nauwelijks meer verder uitstellen. Nog niet in alle landen is het echter zo ver, want er bestaan aanzienlijk faseverschillen in uitstelgedrag.

Aan het eind van de 20ste eeuw lag het totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR) in veel Zuid- en Oost-Europese landen op een waarde op of onder de 1,30 kinderen per vrouw. In 2002 kenden 16 Europese landen, met gezamenlijk 58 procent van de Europese bevolking, een dergelijk laag cijfer (figuur 1). Ook elders in de ontwikkelde wereld schaarden landen, bijvoorbeeld Japan, Zuid-Korea en Singapore, zich in deze groep van landen met een (hele) lage vruchtbaarheid. Onder politici en demografen nam de bezorgdheid toe: zou de gehele ontwikkelde wereld voorbestemd zijn tot een dergelijk laag vruchtbaarheidsniveau? Op de lange termijn zou dat betekenen dat een bevolking sterk zou vergrijzen, in omvang zou teruglopen, en dat derhalve ook de potentiële beroepsbevolking zou krimpen.

TFR stijgt, ook in ontwikkelde landen met relatief hoog kindertal

In dit verband verrassen de nieuwste cijfers: in vrijwel alle onderzochte westerse landen steeg de TFR tussen 2003 en 2008 (figuur 2). Voor het eerst sinds de babyboom van de jaren 1960 nam ook de TFR van 'de ontwikkelde wereld' toe. Van de 16 Europese landen die in 2002 nog een extreem laag kindertal hadden, had in 2008 alleen Moldavië nog een extreem lage waarde van 1,27. De mate waarin de TFR is gestegen is soms zelfs opvallend: zo bedraagt deze in Oost-Duitsland tegenwoordig weer rond de 1,4 terwijl het kindertal in 1994, dat wil zeggen kort na de Duitse hereniging, niet hoger uitkwam dan 0,8. In Estland nam het kindertal toe van 1,2 in 1998 naar 1,7 in 2008. In Bulgarije, Oekraïne en Tsjechië ging het gemiddeld kindertal per vrouw in dezelfde periode omhoog van 1,1 naar 1,5.

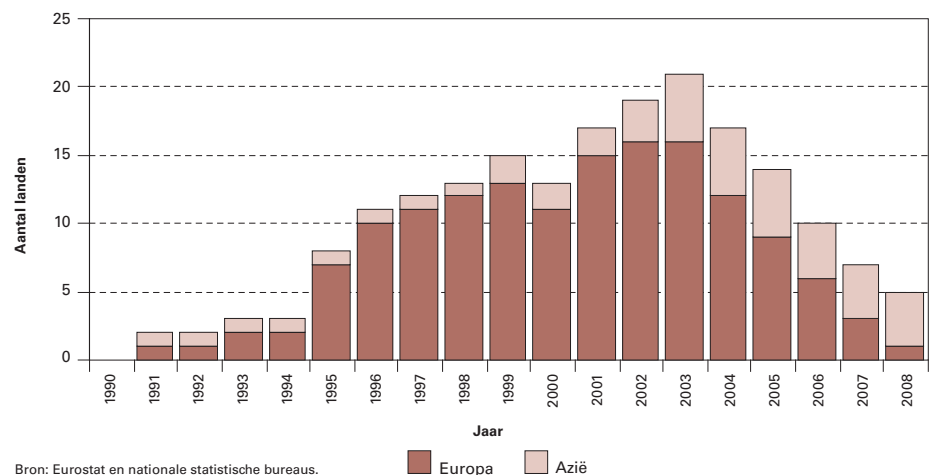
Ook in ontwikkelde landen, met, rond 1998, een relatief hoog kindertal, steeg de TFR recentelijk weer: in Australië, Frankrijk, Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk ligt het kindertal voor het eerst sinds 1970 opnieuw rond de 2,0. Deze landen komen daarmee weer in de buurt van het vervangingsniveau (van 2,1 kind per vrouw; dat is het kindertal dat nodig is in een generatie om de vorige generatie precies te vervangen). Alleen in Oostenrijk en West-Duitsland veranderde de TFR tussen 1998 en 2008 nauwelijks.

Leeftijd moeder bij eerste kind steeg de afgelopen jaren

In vrijwel alle ontwikkelde landen is de leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste

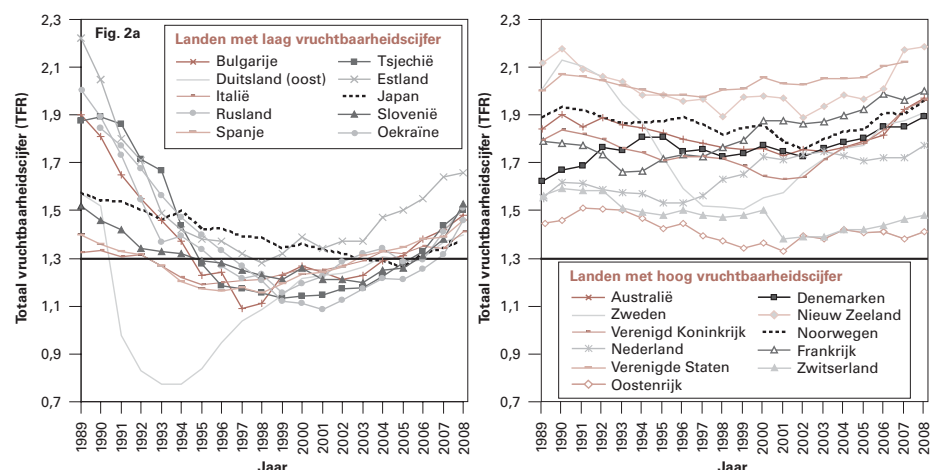
kind de afgelopen decennia aanzienlijk gestegen. Dat heeft te maken met hogere opleidingsniveaus – vrouwen (en ook mannen) zitten langer op school –, met hogere percentages vrouwen die actief zijn op de arbeidsmarkt, met de toenemende (sociale en economische) onzekerheid waarmee jongvolwassenen hebben te maken op de arbeidsmarkt, en met de ruime beschikbaarheid van moderne anticonceptiva waarmee het heel goed mogelijk is om het krijgen van kinderen op jonge leeftijd te voorkomen. Alleen al de daling van het aantal tienerzwangerschappen leidt tot een hogere leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind. Het feit dat steeds meer vrouwen hun eerste kind steeds later krijgen,

Figuur 1. Aantal landen in Europa en Azië met een totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR) van 1,3 of lager, tussen 1990 en 2008

Bron: Eurostat en nationale statistische bureaus.

Figuur 2a en 2b. Totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR) in enkele landen, 1990-2008.

Bron: Eurostat en nationale statistische bureaus.

Foto: Stockxchng/Rotorhead

heeft ook invloed op de (periode)-TFR: hoe sterker men uitstelt (het zogenoemde tempo-effect), hoe lager de TFR in een bepaald kalenderjaar uitkomt. We nemen echter waar dat vanaf het jaar 2000 het tempo van uitstel in steeds meer landen afvlakt, en dat is een belangrijke reden waarom de TFR weer stijgt. Meer dan de helft van de stijging van de TFR in de afgelopen tien jaar laat zich daardoor verklaren.

Effect gezinsbeleid op vruchtbaarheid

Het is veel moeilijker om aan te geven in hoeverre nieuw gezinsbeleid aan de stijging van de TFR heeft bijgedragen. Onderzoek in 2007 van de Verenigde Naties toonde aan dat in het bijzonder landen met een erg lage TFR via (nieuw) sociaal beleid wilden proberen om hun TFR te verhogen. Dat lijkt wel enig effect te hebben gehad: zo kregen in Rusland, na een wetswijziging in 2007, ouders van vooral het tweede of derde kind aanvullende kinderbijslag. Tussen 2006 en 2008 steeg de TFR er van 1,3 naar 1,5. Estland voerde in 2004 een generieuze kinderbijslag in, waarna de TFR flink is gestegen. Sinds 2007 krijgen Spaanse ouders een eenmalige uitkering per kind. Dat zou in 2008 tot het hogere aantal geboorten hebben geleid. Het is echter nauwelijks te bewijzen dat het juist zulke nieuwe beleidsmaatregelen zijn die tot meer geboorten hebben geleid. Er zijn immers ook landen waar geen effecten zijn waargenomen: zo probeert de Japanse regering al twee decennia lang met uiteenlopende nieuwe beleidsprikkelers de TFR omhoog te krijgen maar tot nu toe lijkt dat zonder succes te zijn.

Economische situatie

Interessant is het ook om te kijken naar het verband tussen geboortecijfers en de economische situatie. Tussen 2000 en 2007, dat wil zeggen voor de wereldwijde financieel-economische crisis, was de arbeidsmarktsituatie vrijwel overal in de ontwikkelde wereld redelijk ontspannen: positieve groei cijfers en dalende werkloosheid droegen – zij het dat er van land tot land aanzienlijke verschillen konden zijn – bij aan hogere geboortecijfers. Vooral in Polen, Slowakije en Spanje voelden vrouwen/paren

zich door de veel gunstiger economische vooruitzichten ineens gestimuleerd om hun kindertwens te realiseren.

Onze studie duidt erop dat de periode van extreem lage TFRs wel eens voorbij zou kunnen zijn. Maar wat zal de toekomst brengen? In eerste instantie zou, vanwege de economische crisis, de TFR wel weer eens wat lager kunnen uitkomen, vooral in landen waar de werkloosheid behoorlijk is opgelopen. In het verleden is regelmatig waargenomen dat mensen in economisch 'zwaar weer' het krijgen van kinderen uitstellen. Dat de huidige crisis geen uitzondering vormt, tonen de nieuwste cijfers aan: in vrijwel de gehele EU komt de TFR van 2009 lager uit dan in 2008.

Voor na de crisis zijn de voortekenen evenwel gunstig: de TFR zou nog wel eens iets verder kunnen stijgen. Je kunt niet eindeloos blijven uitstellen zonder dat het afstel wordt. Er moet een natuurlijk plafond bestaan voor de leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind. Het tempo-effect zal dus afzwakken en verdwijnen, en alleen dat al leidt tot een hogere (periode)-TFR. Ook de politiek zal zich niet onberoerd laten en zal er via beleid voor zorgen dat de combinatie van gezin en werk gemakkelijker wordt.

Verwacht wordt dat dezelfde trendomkering ook zal optreden in Azië waar de TFR momenteel nog erg laag is.

Dit artikel verscheen in het Duits in Demografische Forschung Aus Erster Hand, 2010(7), 1, p. 1-2, zie: <http://www.demografische-forschung.org/archiv/defo1001.pdf>.

LITERATUUR:

- Goldstein, J.R., T. Sobotka en A. Jasilioniene (2009), The end of 'lowest-low' fertility? *Population and Development Review* 35(2009)4, pp. 663-699.

Joshua R. Goldstein, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Duitsland.
E-mail: goldstein@demogr.mpg.de, **Tomás Sobotka**, Vienna Institute of Demography.
E-mail: tomas.sobotka@oeaw.ac.at, en **Aiva Jasilioniene**, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Duitsland.
(Vertaling en bewerking: Gijs Beets)

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux drs. Jeannette Schoorl
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	www.nidi.knaw.nl/nl/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

demodata

IMMIGRATIE GEDAALD, EMIGRATIE TOEGENOMEN, MIGRATIESALDO BLIJFT HOOG

Het migratiesaldo in Nederland is hoog gebleven, ondanks de economische crisis. In de eerste helft van 2010 is de immigratie met 1.200 gedaald ten opzichte van dezelfde periode een jaar eerder. Dat komt neer op een daling van twee procent. Er kwamen vooral minder immigranten uit Irak en Somalië. Daarnaast daalde de immigratie van personen geboren in Nederland of andere EU-lidstaten. De emigratie is in de eerste zes maanden van 2010 toegenomen met 4.200 een stijging met ruim acht procent. Ten dele kan dit een effect zijn van opschoning van de gemeentelijke registers in verband met de Tweede Kamerverkiezingen, waarbij personen die vertrokken zijn zonder dit te melden uit het register worden afgevoerd. (CBS)